

Војо КУШЕВСКИ

ИСТОРИОГРАФИЈАТА НА НОБ И НАСТАВАТА ПО ИСТОРИЈА¹⁾

I

Досега не еднаш и на повеќе места е констатирано дека историјата на Народноослободителната војна и на Народната револуција — како дел од наставата по историја — била и е предмет на посебно интересирање на нашата и, воопшто, југословенската средина. Резултатите од посветените грижи за подобрувањето на овој дел од наставата се очевидни. Кон поранешните наши констатации за евидентните позитивни достигнуања во тој поглед²⁾ би додале и некои други. Имено, кога се говори за подобрување на состојбата на образовно-воспитниот процес по Народноослободителната борба во спомнатата настава, треба да се имаат предвид и реформните зафати, пред сè во основното, а делумно и во средното образовно шкoлство, кога во 1960 и 1966 година се донесени нови наставни планови и програми. Со тој акт ѝ е дадено достоинство место на најновата историја, а посебно на Народноослободителната војна и на Народната револуција.³⁾ Од своја страна, тоа придонесе да се преиспитаат наставните програми и учебниците кои дотогаш беа во употреба. Со тоа, до голем степен се ослободивме од скоро еднаквиот квантитативен третман на материјалот за Народноослободи-

1) Реферат од Советувањето за некои проблеми за собирањето и обработувањето на историската граѓа од НОБ, одржано во Белград на 23 и 24 декември 1968 година.

2) Војо Кушевски, Славка Фиданова, Некои аспекти на образовно-воспитното значење на одделни содржини од историјата на Народноослободителната војна и Народната револуција во историската настава, „Историја“, Скопје, Год. III, 1967/бр. 1, стр. 103—119.

3) Треба да се потсетиме дека пред спомнатите измени на наставните планови и програми по историја, во завршните одделенија и класови на основните училишта односно на гимназиите, најновата историја на нашите народи од 1918—1945 година „се обработуваше“ само со по 6—8, поретко со 10, а некаде дури и со уште помал број часови. Денес во тие одделенија односно класови, на спомнатиот период како од нашата, така и општата историја, се посветува, речи си, цела учебна година.

телната војна и Народната револуција во двата степенa на школувањето. Од своја страна, и учебниците (како и одделните историски читанки) до кои се дојде, на свој начин создадоа и создаваат можност за издигање нивото на наставата за која станува збор, посебно во завршните класови на гимназиите. Може да се додаде, дека најновите споменати наставни програми и помагала се своевиден придонес кон педагошко-методскиот приод и обработување на дотичниот наставен материјал, спрема соодветната ученичка возраст, и покрај тоа што на овоа прашање треба мошне постудиозно да му се приоѓа, и тоа не само од практична туку и теоретска страна, а пред сè врз основа на педагошки испитувања на ова подрачје на наставата по историја.⁴⁾ Несомнено е дека зачекорување во тој поглед повеќе е сторено на планот за избор на фактичкиот материјал, за едната односно за другата ученичка возраст. Посебно, пак, новите учебници и историски читанки придонесоа многу да се конкретизира наставниот материјал. На пример, кога ќе се влезе на час по историја во IV клас гимназија, на кој се обработува Народноослободителната борба, еден од првите позитивни впечатоци е дека сега — за разлика од порано — знаењата на учениците се несомнено подобри, имено, нивните одговори се посодржајни. Тие во просек, оперираат со повеќе систематизиран фактички материјал, кога на часот се анализираат настаните, развојните етапи, белезите на нашата најнова историја. Сега веќе се одбегнуваат фразирањата и фронтовскиот речник, кое порано беше не само присутно туку и карактеристично во наставата по историја токму кога се обработуваше материјалот по Народноослободителната војна и Народната револуција. Од тоа не беа ослободени дури и самите наставници при своите предавања.

Укажувајќи на позитивното во образовно-воспитната работа на овој дел од наставата, треба да ја одбележиме и нејзината функционална поврзаност со општествените процеси кај нас. Имено, одбележувањата на многубројните годишни или јубилеи во нашата југословенска практика — сврзани со блиската историја на нашите народи и народности и во кои земаат учество не само нашите соодветни општественополитички организации, туку и училишните колективи, — се покажа како мошне ефикасно средство за воспитување учениците и на младината воопшто, во духот на славните традиции на Народноослободителната борба. Сметаме дека ваквата

⁴⁾ Ние не сме приврзеници да се приоѓа на оваа проблематика повеќе од становиштето на практицистичко решавање на некои тековни оперативно-актуелни задачи или административни зафати, обично преку изработување повремена анализи за заинтересираните општествено-политички организации. При тоа некоја комисија или формирана група, по извршената задача, се растура, а истите анализи стојат во фиоките и сл. Значи нашите соодветни институции, во прв ред педагошките, како своја задача на научно-истражувачки план треба да ја вклучуваат и наставата и сличните проблеми сврзани со НОБ и НР.

практика треба да биде почеста, зашто таквите форми и средства се мошне погодни за да сме секојдневно со она што беше и е инспиратор и смисла на нашите досегашни и идни дела, со кое и младите треба, на одреден начин, да бидат во постојан „контакт“.

Исто така, не можеме да го одминеме и постојано присутниот фактор за унапредување на наставата. А тоа е воведувањето предметот на најновата историја на нашите народи по историски катедри (групи) на соодветните факултети, како и нагорничавиот од на историографијата на НОБ, која особено во последно време постигна значајни резултати во сите наши републики, а и на општојугословенски план.

Но и покрај овие позитивни констатации, во интерес на натамошното подобрување на воспитно-образовниот процес во наставата, сметаме оти ќе биде корисно ако се укаже на некои актуелни состојби кои посредно или непосредно произлегуваат и од релацијата: историографија на НОБ и НР и соодветниот дел на наставата по историја во спомнатите училишта. Зашто, според нас, и покрај тоа што издвоеното прашање во освртов е дамнешен предмет на теоријата на општата, а уште повеќе и на специјалната дидактика, — во досегашните анализи, написи и др. за проблемите на наставата по Народноослободителната борба, недоволно се укажувало, особено на зависноста на нејзиното ниво и на многу други компоненти и од соодветната историографија.

II

Кога сме кај ова прашање, потребно е најнапред да се забележи дека, и покрај фактот што во нашата соодветна литература и наставна практика веќе не постојат дилеми околу тоа дека Народноослободителната војна и Народната револуција, како наставен материјал, има првокласно значење и според тоа треба да зазема соодветно место во наставата по историја во нашиот институционален систем за образование, — сепак, кај нас, при што не се мисли на регионални рамки, од ослободувањето до денес, како да постојат колебања во однос на програмскиот и методолошкиот приод и концепција за обработката на Народноослободителната борба во оваа настава. Имено, најнапред имавме хронолошко последователно обработување на овој материјал. Потоа, преминавме на тематска обработка, а од некоја година наваму е прифатена друга концепција: НОБ како составен дел на Втората светска војна треба да се обработува синхронизирано и во границите на тие збиднувања.

Не е тешко да се констатира дека овие дилеми околу основната програмска поставеност на овој наставен материјал, се резултат од сеуште постојните во нашата историографија различни гледања и приоди кон Народноослободителната борба како на Војна или како на Револуција. Сè уште и таму сме во фаза на неизјас-

нѐтости кои, на еден или на друг начин, се реперкуираат и во наставата. Имено, менувањето на програмските концепции одвреме-навреме, автоматски предизвикува и менување и на соодветните учебници, а заради чекање да се изработат нови такви, тоа практично значи лишување училиштата и по 4 години од адекватни основни учебни помагала. Освен тоа, поради ваквите промени, настанува и процес на одново приспособување на наставниците кон изменетите програмски насоки. Тешкотиите во тој поглед уште се поголеми ако тие промени не се ускладени и према начинот како е поставена и како се предаваа НОБ на факултетите или педагошките академии. Покрај ова се наложува изработување и на нови наставни средства (карти, скици, шеми и др.), кои треба да им одговараат на сторените измени. Значи сталноста на наставните програми за обработувањето на Народноослободителната борба, не зависи само од просветните фактори, туку и од нашата историографија, од решавањето и на истакнатото прашање, кое таа треба да го решава и реши како наука.

Но постојат и други проблеми од сличен карактер.

Еден од таквите е и нееднаквиот приод кон периодизацијата на нашата најнова историја. И покрај тоа што во овој поглед се сторени неколку обиди, изгледа дека ќе треба да се вложуваат уште напори што би допринеле за решавањето на едниот од централните проблеми на нашата историографија на Народноослободителната борба. Зашто, тоа го очекува пред сè соодветната настава, во која не би требало да постои шаренило во програмите и учебниците во поглед на периодизацијата. Сметаме дека не се потребни натамошни коментари за тоа што значи за наставата, отсуството на општоустановено, односно прифатено одбележување на развојните етапи, фази или периоди на народноослободителното движење, со нивни анализи и оценки, што има особена важност за разбирањето и сфаќањето на развојните патишта, законитостите и специфичностите, на Народноослободителната војна и на Народната револуција од страна на учениците, особено за оние од средношколска возраст.

Исто така, низ трудовите и написите за НОБ, се среќаваме со различно именување на историските, социолошките, политичките и други категории, појави, белези, настани и сл. Често тие не се адекватни на она што всушност ја сочинува и содржи Револуцијата, на она што било и што резултира од неа. Така е и со самиот нејзин назив. На пример, забележано е дека до денес низ историската литература за НОБ, постојат повеќе од десетина називи за неа, почнувајќи од „Народна револуција“, па „Социјалистичка револуција“, „Народно востание“, „Ослободителна војна“, па сè до „Партизанска војна“, „Движење на отпорот“ и тн. Постојат, исто така, различни, често и произволни називи и за другите политичко-општествени фактори, како и за вооружената сила на Дви-

жењето. Од разбирливи причини ваквата состојба може донекаде и да се толерира како послободна терминологија со која се оперира во публицистиката, мемоарската литература, како и во бележистиката. Меѓутоа, таа е мошне неповолна кога станува збор за Народноослободителната борба како образовно-воспитна материја. Зашто тие разнородни називи ги среќаваме и во наставните програми, во текстовите на учебниците, наставните помагала кои се однесуваат за овој материјал, а и во речникот и на наставниците и на учениците. Патем треба да се додаде дека и денешните институции сврзани на Народноослободителната борба, често носат неадекватни називи. И во првиот и вториот случај, преовладуваат наслови со кои Народноослободителното движење е изразено повеќе како војна. Така ученикот — не само при обработувањето, анализите, обопштувањата на овој материјал во училиштето, туку и надвор од него, често е поставен пред повеќе дилеми. Наиме, ако е Народноослободителната борба и социјалистичка револуција, на нив тоа треба да им е јасно и преку адекватното термилошко изразување. А ако тоа отсуствува, честото среќавање со спомнатите називи, кај воспитаникот и неволно влијае да се оформува претставата дека овде се работи само за војна, за ослободителна војна и сл. Исто така називите не би смеело да доведуваат до еднострани и упростени гледања. Особено во наставата ова не би требало да се чувствува, бидејќи доведува и до несфаќање на нејзината смисла, суштина и цел. А поради ова наидуваме и на неправилни, интерпретации на овој материјал, особено кога се работи за суштествените белези на овој крупен пресвртен историски настан во историјата на нашите народи.

III

Прашањата што ги покренуваме ни наметнуваат и други асоцијации. Имено, од досегашниот увид во резултатите на нашата наука што ја испитува и проучува Народноослободителната војна и Народната револуција, — чии резултати, повторуваме, никако не треба да се потценуваат — може да се укаже и на фактот што кај неа недостига научна разработка и откривање на сеопфатноста на Движењето, на Револуцијата, на нејзините димензии и другите ѝ вредности.

Така, во еден материјал⁵⁾ е констатирано дека кај нас, за еден не мал период по ослободувањето, „нашите историчари се воздржувале да се занимаваат со најновите периоди од нашата историја“ и дека, наспроти приличниот број библиографски единици, „бројот на аналитичните трудови... работени врз основа на граѓата и на принципите на методологијата на историското испитување и пишу-

⁵⁾ Студиски пројекат: „Историја радничког покрета народа Југославије“, Институт радничког покрета Београд, 1962 године.

вање с релативно мал“. Затоа и во училиштата, Народноослободителната војна и Народната револуција програмски, учебнички и содржински повеќе се поставува, се прикажува односно се изучува предимно од воено-политички аспекти. Тоа е несомнено одраз, резултат од состојбата во историографијата на Народноослободителната борба.

Во врска со цитираново, наведуваме уште една илустрација за да се види како историографијата влијае и врз други состојби на содржинската обработка на материјалот од Народноослободителната војна и Народната револуција во наставата по историја. Имено, и покрај еволуирањето во прилична мера во полза на педагошкиот третман и однос кон материјата на Револуцијата во училишната настава по историја, нам, на педагозите — историчари долго време ни се префрлаше (и од страна на општествените фактори), за одредена едностраност при изборот на наставниот материјал од Народноослободителната борба (дека е тоа воена историја, седум непријателски офанзиви, дека претерано се набројуваат имиња на воени единици, на загинати, ранети и сл.). Но оваа оправдана забелешка, во секој случај, не е само резултат од стварните слабости и на нашата педагошко-методска теорија и практика.⁶⁾ Имено, таквата состојба произлегува и од порано затечената состојба во нашата историографија на Народноослободителната борба. И навистина, како што ни е познато, прилично време по ослободувањето на вистина таа ни презентираше прегледи на Народноослободителната војна и на Народната револуција, кои во главно се однесуваат до воените аспекти на нејзиниот развој и, што е најважно, врз основа на овој материјал, на оваа литература, се составувани и наставните програми, а се пишувани и учебниците.

При ова, подвлекуваме дека овде не се работи за тоа да се потценат воените прашања, улогата на Народноослободителната војска и на партизанските одреди на Југославија, бидејќи основното прашање на Револуцијата, на преземањето на власта, беше воената победа, — туку станува збор за тоа што во наставата се среќаваат чести воено-стратешки интерпретации, што за сметка на воените дејствија сме ги запоставувале и другите, исто така важни страни, процени и појави кои се составен дел на Движењето. Оттука кај учениците и натаму ќе се формираат во општи црти непотполни, а и погрешни претстави за димензиите на Народноослободителната војна и Народната револуција, за нејзината масовна база, и како да е истата само содржана во партизанската борба, врзана за појмот партизан, преку борба на бојното поле и сл. Со тоа, од педагошко-дидактичко гледиште — оваа настава поприма сеуште едностран белег, делувајќи повеќе на ученичката меморија, а не толку на неговата активна мисла, врз неговиот сентимент.

⁶⁾ Особено недоволната поставеност и неразвиеност во нашата земја на методиката на наставата по историја како научна и наставна дисциплина.

Затоа сметаме оти за натамошно подобрување во оваа смисла на наставата по Народноослободителната борба, просветно-педагошките служби и органи, не ќе можат многу и да сторат, доколку на нашата настава — и не само настава — не ѝ се презентира една посеопфатна, покомплексна обработка на историјата на Народноослободителната војна и на Народната револуција, во која ќе бидат откриени и нови нејзини содржини од социолошко, од правно, политиколошко и од други становишта, во која ќе ни бидат осветлени нејзините етички, културни, идејни и други вредности.

Се задржуваме и наспомнатото за масовниот карактер на Народноослободителната борба, како една од битните воспитно-образовни задачи за ова подрачје на наставата во историја. Во поглед на начинот на изборот и обработката на материјалот и тука сме недоволно внимателни и ние педагозите — историчари, бидејќи кога се обработува одредена акција, настан или битка, односно резултати од операциите и сл., често го губиме од предвид не само политичко-моралниот момент, туку и грижите за формирање на претставата кај учениците за масовната база на Движењето. Покрај погодниот избор на фактите, сметаме дека овде посебно место има мемоарската и изворна граѓа. Особено за тоа е значајно (како форма на наставната работа) внесувањето во наставната постапка и на локалниот момент. И овде историографијата и испитувачката работа ќе треба да ѝ дојдат на помош на наставата, и покрај тоа што досега се објавени значајни прилози, односно дела од областа на публицистиката, мемоарската и слична литература за Народноослободителната борба, кои ќе може и треба да се ползуваат било како извор на нови знаења или како илустративен материјал. Притоа поконкретно мислиме на потребата од интензивирање на работата на хрониките од Народноослободителната борба, па и на обични реконструкции. Зашто, преку нив, преку запознавањето со историјатот на Движењето во родниот крај, кај учениците мошне успешно се формираат поконкретни претстави за сеопфатноста на Народноослободителната борба, за нејзините специфичности, за богатството на формите и методите на отпорот и борбата и со окупаторот и со неговите слуги и др.

Во тесна врска со ова е и релативното заостанување на научната обработка и на борбата во заднината, на окупираната територија, такашто и во наставата се добива општ впечаток како да е „скршнато“ вниманието главно на акциите на слободната територија. Затоа историографијата треба низ научни текстови да го определи местото и на овој составен дел на Народноослободителното движење.

Постои и една друга празнина што се однесува и до наставата и до историографијата на Народноослободителната борба. Тоа е прашањето за местото и улогата на историската личност. Оставајќи го на страна прашањето за култот на личноста, кое е од друга

природа, сметање дека во оваа смисла ние недоволно го експлоатираме она што во идејно-воспитен поглед ни дава материјалот од животниот, револуционерниот пат на плејада прекрасни примери на истакнати личности и херои од нашата најнова историја. Таквите примери влијаат мошне силно и спонтано врз формирањето на карактерот, на политичките сфаќања, на позитивните навики, врз изборот на вредностите односно на животните идеали кај учениците. Треба да се потсетиме дека буржоаската историографија и методика на наставата по историја одамна ја согледала важноста на овој силен фактор за воспитувањето на младиот човек и ги истакнала одредените личности што редовно се присутни како во програмите, така и во учебничките текстови. А и во советските учебници можеме да увидиме дека не е пренебрегната улогата на историската личност. На Ленин и на хероите на Граѓанската војна им се посветува нужно внимание. Нивните портрети, пропратени со осмислени и рационални текстови, ги среќаваме редовно на страниците на учебниците во уроците за Октомвриската револуција и Граѓанската војна. На пример, помеѓу другите, и Буџони им е познат како легендарен херој на Граѓанската војна така што и неговиот портрет го наоѓаме на страниците од учебниците. Во овој поглед кај нас како да постои и извесна контрадикторност. Зашто, пред Народноослободителната борба или пред 1918 година, ние имаме одредени личности на кои сепак им се посветува внимание. (Караѓорѓе, Милош Обреновиќ, Светозар Марковиќ, Гоце Делчев и др.). Но, кога се работи за Народноослободителната борба, и во програмските тези и во упатствата, како да се премолчува по ова прашање. И авторите на учебниците не му приоѓаат смело за да го обработуваат содржински и методски портретот на историската личност во задоволителна мера. И ако е ова прашање предимно од педагошко-методска природа, и што во оваа смисла сме пројавиле и извесна стручна небрижност, ова секако произлегува и од фактот дека и во научните прилози, пред сè во синтетизираниите прегледи на историјата на Народноослободителната војна и Народната револуција, не им е дадено соодветно место на заслужните личности, нивната улога, конкретните нивни придонеси или подвизи во одредените настани, битки или фази во развојот на Движењето, и покрај тоа што досега се објавени — повеќе публицистички — одреден број биографии на наши истакнати револуционери.

На крајот, во врска со насловната тема посебно би сакале да истакнеме дека ние не го потценуваме и значењето на соодветната застапеност на историјата на поодделните наши народи и нивниот придонес кон Народноослободителната борба. Имено, доколку постои проблемот за застапеноста на историјата на НОБ на поодделните наши народи во учебниците и прирачниците во издание на нашите познати издавачки центри, овде треба да се имаат предвид и други нешта. Пред сè, објективната околност што сеуште до денес

не е излезена, како капитално дело нашата најнова историја, а постои и недоволна информираност дури и непознавање во доволна мера и Движењето во нашите одделни региони. Ова се должи не само на слабостите во наставните програми, учебниците или на другите школски прирачници од историјата на Народноослободителната војна и Народната револуција, туку и поради недоволната преведувачка дејност и популаризација на делата што се кај нас веќе излезени со тематика од поблиската историја на нашите народи. Како резултат на ова и мнозина заинтересирани автори не се запознати доволно и на време со најновите постигања на нашата историографија на Народноослободителната борба, туку делот на историјата на Движењето на нашите народи го пишуваат мошне претпазливо, несигурно, ограничено и воопштено. Но, од друга страна, последниов коментар не би требало да се сфати еднострано, зашто овде не се работи за тенденции што можат да нè доведат и во друга крајност, да ја разбиваме интегралноста на Народноослободителната војна и на Народната револуција, та да не се согледува нејзината целина, нејзиниот во основа единствен развоен процес, цел, суштина и карактер. Затоа, ние сметаме дека е неоспорно дека сè уште постои проблемот во изборот на наставниот материјал од историјата на НОБ, но не толку во смисла на застапеност или не на историјата на НОБ одделно на секој наш народ или било кој наш регион, туку во однос на тоа колку и како наставната материја дејствува во духот на целите на воспитувањето на југословенскиот социјалистички патриотизам кај нашите млади генерации. Имено, дали преку присутната материја и начинот на нејзината интерпретација и изборот на фактите се обезбедува таква историја на НОБ, за да ученикот и од Гевгелија и од Јесенице да може да ја почувствува и да каже: „Тоа е моја историја!“; дали се обезбедува нашите ученици поцелосно да ја разбираат богатата содржина нејзината сеопфатноста, карактерот и историското значење на овој голем историски чин на нашите народи; дали преку наставните содржини се обезбедува поцелосно нашите млади да ја доживуваат таа историја, да ги чувствуваат придобивките, резултатите од Револуцијата и својот граѓански долг за да го продолжат и бранат нејзиното дело во условите на изградбата на социјалистичкото самоуправно општество. Најпосле и колку светлите ликови на хероите, комунистите и раководителите од Револуцијата ќе им бидат како идеали, т.е. колку ќе влијаат врз нивните млади личности кои се во фаза на формирање, токму кога ја изучуваат посистематски Народноослободителната војна и Народната револуција...

Во склопот на овие прашања, треба бездруго да се одбележи неоправданоста на досегашната незастапеност во доволна мера на наставен материјал за учеството и придонесот на народностите во Народноослободителната борба. Досега на ова прашање историо-

графијата во недоволна мера му посветуваше внимание за да учеството на народностите во Народноослободителното движење се вклучи во учебниците, односно во наставата како интегрален дел на најновата југословенска историја.

И ако има и други прашања што се директно или индиректно поврзани со оваа тематика, нам ни беше главното во овој осврт уште еднаш да ја подвлечеме (со оглед на веќе созреаните услови), потребата за покомплексни зафати од страна на нашата најмлада историографија, за да историјата на Народноослободителната војна и Народната револуција, што побрзо ја издигнеме во вонреден и омилен материјал за изучување, кој може и треба да ги плени и одушевува уште повеќе младите југословенски генерации, кои со волја ќе го изучуваат и ќе сакаат да навлезат подлабоко и пострано во него. Бездруго овој настан од нашата најнова историја, треба да стане нешто како што за француската нација (и не само за неа) претставувала и претствува историјата на Француската буржоаска револуција, како што за советските народи (и не само за нив) претставува изучувањето на Октомвриската револуција, кое пак има силно воспитно влијание и идеолошко вдахновение, за формирањето на идеалите кај младите. Такво нешто го заслужува и историјата на Народноослободителната војна и Народната револуција, надевајќи се дека објективниот читател нема да извлече неправилен заклучок на наша адреса во врска со оваа аналогија.